

RYSZARD POPOWICZ

Warszawa

PLACE W PGR

Plące pracowników PGR, zgodnie z Układem Zbiorowym Pracy składają się z dwóch podstawowych części: 1) wynagrodzenia pieniężnego oraz 2) świadczeń gospodarstwa na rzecz pracowników w naturze. Ponieważ korzyści, jakie czerpie pracownik z niektórych świadczeń gospodarstwa na jego rzecz są niekiedy wyższe niż by to wynikało z UZP, zagadnienie przedstawiemy w dwóch aspektach:

- 1) wynagrodzenia pracowników PGR za pracę w gospodarstwie oraz
- 2) całkowitych dochodów pracowników PGR wynikających z postanowień UZP.

Nie będziemy rozpatrywać tu plac poszczególnych kategorii pracowników. Zagadnienie ograniczymy do analizy średniej płacy w latach 1955—1962.¹⁾

Zgodnie z zasadami Uchwały Nr 1027/53 a także UZP z dnia 4. VII. 1957 r. pracownicy PGR oprócz części pieniężnej wynagrodzenia mieli prawo kupna po niższej cenie określonej ilości zboża, grochu i mleka.

Pracownicy, którym przysługiwało prawo trzymania krowy otrzymywali za niewielką odpłatnością odpowiednią ilość pasz: siano, słomę, pastwisko oraz 10 arów pod buraki pastewne. Pracownikom stałym i posiadającym rodzinę, gospodarstwo miało obowiązek wydzielić, oprócz ogródka przydomowego, do 40 arów ziemi pod ziemniaki. Pracownik samotny (stały) na podstawie UZP z lipca 1957 r. miał prawo do 10 arów ziemi, natomiast przed lipcem 1957 ziemi nie otrzymywał, miał jedynie prawo do zakupu w gospodarstwie po cenie zbytu do 5 q ziemniaków. Korzyści materialne dla pracowników wynikały głównie z różnic pomiędzy faktyczną wartością otrzymywanych produktów a ceną płaconą przez pracowników, a także z produkcji ziemniaków na przydzielonej pracownikom ziemi oraz z chowu krów.

Korzyści te nie rozkładały się jednak równomiernie na wszystkich pracownikach. Nie były również uzależnione od wyników i wydajności pracy poszczególnych pracowników. Zróżnicowanie wynikało ze stanu liczebnego rodziny. Pracownik samotny nie miał prawa do trzymania krowy, przysługiwało mu znacznie mniej zboża i mleka niż pracownikowi z rodziną, otrzymywał mniejszą ilość ziemi pod ziemniaki (przed 1957 r. nie otrzymywał jej wcale).

Pracownik samotny (stały) posiadał prawo zakupu: — 5 q zboża (w tym żyta — 3 q, pszenicy — 1,5 q, jęczmienia — 0,5 q), grochu — 0,25 q oraz — 1 litr mleka dziennie w ciągu 6-ciu miesięcy letnich a 0,5 l. dziennie w pozostałych miesiącach. Natomiast pracownik stały posiadający rodzinę oprócz zboża przypadającego dla niego

¹⁾ Zasady wynagrodzania pracowników PGR we wspomnianym okresie regulowane były przez:

- a) Uchwałę Nr 1027/53 Prezydium Rządu z dnia 30. XII. 1953 r. w sprawie poprawy organizacji pracy i warunków wynagrodzenia za pracę w PGR.
- b) Układ Zbiorowy Pracy z dnia 4 lipca 1957 r. obowiązujący od dnia 1 lipca 1957 r.
- c) Układ Zbiorowy Pracy z dnia 23 grudnia 1958 r. obowiązujący od dnia 1 stycznia 1959 r.
- d) Układ Zbiorowy Pracy z dnia 8 sierpnia 1960 r. obowiązujący od dnia 1 sierpnia 1960 r.

w ilości jak wyżej miał prawo kupna 1,7 q zboża i 0,1 q grochu na każdego członka rodziny, na którego pobierał zasiłek rodzinny oraz 0,65 q zboża na pozostałych członków rodziny. Oprócz tego pracownik stały będący głową rodziny miał prawo do zakupu 1,5 ltr. mleka dziennie w ciągu 6-ciu miesięcy letnich i 1 litr dziennie w pozostałych miesiącach dla siebie oraz do 3,5 litrów mleka dziennie w ciągu miesięcy letnich i do 2,5 litra w pozostałych miesiącach na niepracujących a będących na jego wyłącznym utrzymaniu członków rodziny (0,5 litra mleka dziennie na jedną osobę). Pracownik tracił jednak prawo kupna mleka w ilości przypadającej na niego, o ile korzystał z całodziennego wyżywienia w stołówce.

W okresie do lipca 1957 r. sprzedaż mleka w ilościach przewidzianych Uchwałą 1027 uzależniona była od wykonania dziennego planu dostaw (za dzień poprzedni). W przypadku niewykonania planu norma sprzedaży mleka pracownikom była obniżana do 50%. Podobne zastrzeżenie dotyczyło w tym czasie również sprzedaży zboża. Warunkiem pełnej sprzedaży zboża było wykonanie rocznego planu dostaw przez gospodarstwo, w przeciwnym razie normy zostawały obniżone do 50%.

Ceny płacone przez pracowników za zboża, groch i mleko wynosiły: żyto — 87 zł, pszenica — 125 zł, jęczmień — 107 zł, groch — 191 zł za 1 q, mleko — 1 zł/l.

Wobec znacznie wyższych cen skupu ponadobowiązkowego¹⁾ pracownik zyskiwał ok. 161 zł na 1 kwintalu zboża, ok. 409 zł na 1 kwintalu grochu oraz ok. 1,35 zł na 1 litrze mleka.

Z tytułu prawa utrzymywania krowy przez pracowników posiadających rodziny, gospodarstwo obowiązywane było sprzedaż pracownikowi posiadającemu krowę: 8 q siana łąkowego, 12 q słomy strączkowej lub jarej, 4 q słomy na sieczkę oraz przydzielić 10 arów ziemi pod buraki. Ponadto gospodarstwo zobowiązane było wydzielić dla bydła pracowniczego pastwisko, przydzielić pastucha oraz dostarczyć słomy na ściółkę. Odpłatność pracowników za pasze i pastwisko wynosiła 960 zł rocznie. Szacunek pełnej wartości tych świadczeń jest trudny. Przyjęliśmy ją na poziomie 1 800 zł rocznie, tj. na poziomie odpłatności obowiązującej od 1 stycznia 1959 r. która to została określona jako odpłatność pełna.²⁾ Przy takim ujęciu wartość świadczeń netto gospodarstwa na rzecz pracownika posiadającego krowę wynosiłaby w stosunku rocznym (nie licząc amortyzacji stanowiska oraz obróbki ziemi pod buraki): 1 800 zł — 960 zł = 840 zł.

W dalszej części opracowania przedstawimy próbę szacunku pełnych korzyści płynących z utrzymywania krowy przez pracowników PGR. W tym miejscu podkreślamy, iż oprócz korzyści wynikających z prawa trzymania krowy, pracownicy stali posiadający rodziny czerpali dodatkowe dochody również z prawa chowania 2 tuczników oraz 30 sztuk drobiu.

Zgodnie z UZP wszyscy pracownicy PGR (stali i sezonowi) a także członkowie rodzin w ciągu okresu, w którym pracowali w gospodarstwie, mieli prawo korzystania z całodziennego (lub częściowego) wyżywienia w stołówkach gospodarstw. Ponieważ odpłatność pracowników za całodziennie wyżywienie wynosiła 9 zł, natomiast faktyczne koszty kształtowały się na poziomie ok. 13,50 zł, pracownicy korzystający ze stołówki zyskiwali zatem ok. 4,50 zł dziennie.

Dla wyliczenia wartości świadczeń gospodarstwa na rzecz pracownika w postaci ziemi przydzielonej pod uprawę ziemniaków, przyjęliśmy rozwiązanie analogiczne do rozwiązania przyjętego w UZP z 1957 r. (§ 127 pkt. 3). Mówi ono, że pracownik

¹⁾ W przypadku, gdy ceny zbytu w PGR kształtowały się poniżej cen uzyskiwanych przez chłopów w skupie ponadobowiązkowym, przyjmowaliśmy w rachunku wartość różnicy pomiędzy cenami skupu ponadobowiązkowego i cenami płaconymi gospodarstwu przez pracowników.

²⁾ Przyjmowanie cen wolnorynkowych do wyceny wartości pasz sprzedawanych pracownikom nie wydaje się słuszne z uwagi, że zarówno dla PGR, jak i dla pracowników produkty te nie są przedmiotem obrotów rynkowych, tym bardziej, że ilość siana i słomy znajdujących się na rynku w ogóle stanowi b. wąski margines produkcji ogółem, co nie może oczywiście pozostawać bez wpływu na kształtowanie się cen wolnorynkowych tych produktów.

K. Ratajczak (Problemy zatrudnienia i płac w PGR — PWN, Warszawa, 1963, str. 30) przyjmując wolnorynkowe ceny słomy i siana zakupywanych przez pracowników oraz stawkę czynszu dzierżawnego za użytkowanie pastwiska w wysokości 1,75 q żyta = 425 zł za 0,5 ha, szacuje wartość świadczeń gospodarstwa na 1 krowę pracowniczą na sumę 2 473 zł.

zrzekający się należnej mu ziemi pod okopowe otrzymuje bezpłatnie za każdy ar należnej mu ziemi ziemniaki w ilości 50% uzyskanego w gospodarstwie¹ średniego plonu z 1 ara. Całkowite korzyści pracowników z tego tytułu są znacznie większe z uwagi na wyższe od średnich w gospodarstwie plony uzyskiwane z działek przez pracowników oraz z uwagi na niewielkie koszty robocizny (uprawa wraz z nawożeniem a nawet częściowo prace pielęgnacyjne wykonywane są środkami gospodarstw). W celu wyliczenia pełnego dochodu z działek przyjęliśmy średnie ceny uzyskiwane w poszczególnych latach przez chłopów w skupie ponadobowiązkowym za ziemniaki jadalne i przemysłowe, ponieważ na średnie ceny zbytu w PGR miały wpływ droższe sadzeniaki oraz ziemniaki eksportowe.

Wartość poszczególnych rodzajów świadczeń gospodarstw PGR na rzecz pracowników przedstawiają tabele 1—4.

Tabela 1

Wartość świadczeń gospodarstw na rzecz pracowników w latach 1955—1958 w zbożu

| Rok | Zboże sprzedane pracownikom w tys. ton | Różnice a) cen zł na 1 q | Korzyści dla pracowników z tytułu różnic cen w stosunku rocznym | |
|------|--|-----------------------------|---|-----------------------------|
| | | | ogółem w mln zł | na 1 zatrudnionego zł |
| 1955 | 155,8 | 161 | 250,8 | 679 |
| 1956 | 195,5 | „ | 314,8 | 799 |
| 1957 | 236,2 | „ | 380,3 | 969 |
| 1958 | 158,2 | „ | 254,7 | 746 |

a) Różnica pomiędzy ceną zbytu (wzgl. ceną skupu ponadobowiązkowego) a odpłatnością pracowników.

Brak danych nie pozwala na przeprowadzenie dokładnego rachunku dla poszczególnych lat w zakresie grochu. Przyjęto, że wielkość sprzedaży grochu pracownikom w poszczególnych latach kształtowała się na zbliżonym poziomie. Ponieważ ze zbiorów 1958 r. pracownicy zakupili ok. 11 tys. ton grochu, a różnica cen na 1 kwintalu wynosiła ok. 409 zł, suma korzyści wyniosła w stosunku rocznym ok. 45 mln. zł, co w przeliczeniu na 1 zatrudnionego stanowiło ok. 150 zł.

Korzyści ze stołówek pracowniczych. Różnica pomiędzy faktycznymi kosztami całodziennego wyżywienia w stołówce a odpłatnością pracowników wynosiła 4,50 zł, co stanowiło 50% ceny. O tyle też podniesiona została odpłatność pracowników z dniem 1 stycznia 1959 r. Ponieważ w roku gospodarczym 1957/58 wpływy ze stołówek w PGR podległych Generalnej Dyrekcji wynosiły 161 184 tys. zł, suma

¹⁾ Rachunek ten odpowiada w przybliżeniu stratom, jakie ponosi gospodarstwo z tytułu oddania ziemi pracownikom. Ewentualne wpływy ze zbiorów ziemniaków jakie mogłoby uzyskać z tej ziemi gospodarstwo — po potrąceniu nakładów ponoszonych przez pracowników w postaci robocizny i sadzeniaków — stanowiłyby ok. 50% wartości tych zbiorów.

Niesłuszny natomiast wydaje się rachunek dokonany przez K. Ratajczaka (op. cit. str. 29), w którym za podstawę wyceny wartości świadczeń gospodarstwa na rzecz pracowników przyjmuje on czynsz dzierżawny płacony przez indywidualnych dzierżawców za grunty PFZ. Poza faktem, że w rachunku tym pominięte zostały nakłady, jakie gospodarstwo ponosi w związku z uprawą i nawożeniem tej ziemi, błąd polega na nieuwzględnieniu różnic w wartości użytkowej gruntów PFZ i ziemi PGR przydzielonej pracownikom pod ziemniaki. Ta ostatnia z uwagi na jej kulturę i położenie przedstawia znacznie wyższą wartość użytkową aniżeli grunty PFZ. Przy średniej stawce czynszu 2,5 q żyta = 575 zł za 1 ha użytków, przyjętej przez K. Ratajczaka wartość świadczeń gospodarstw w przeliczeniu na 1 zatrudnionego wynosiłaby w roku 1958 zaledwie ok. 126 zł, wobec 736 zł wg naszego rachunku.

Tabela 2

**Wysokość świadczeń na rzecz pracowników
w mleku**

| Rok | Mleko sprzedane pracownikom w mln litrów | Różnica cen zł na 1 l | Korzyści dla pracowników z tytułu różnic cen w stosunku rocznym | |
|------|--|--------------------------|---|-----------------------------|
| | | | ogółem w mln zł | na 1 zatrudnionego zł |
| 1955 | 59,2 | 1,35 | 79,9 | 216 |
| 1956 | 65,2 | „ | 88,0 | 223 |
| 1957 | 77,0 | „ | 104,0 | 265 |
| 1958 | 82,5 | „ | 111,4 | 326 |

korzyści dla pracowników stanowiła zatem 80 592 tys. zł. W przeliczeniu na 1 zatrudnionego wyniosło to ok. 192 zł, w stosunku rocznym. Z braku danych wielkość tę przyjęliśmy również dla pozostałych lat.

Tabela 3

**Wysokość świadczeń na rzecz pracowników
w paszy dla bydła pracowniczego**

| Rok | Ilość krów w posiadaniu pracowników w tys. sztuk | Wartość świadczeń w paszy na 1 krowę w stosunku rocznym ^{a)} zł | Ogólna wartość świadczeń gospodarstw na rzecz pracowników w paszy dla bydła w stosunku rocznym | |
|------|---|---|---|----------------------------|
| | | | ogółem w mln zł | na 1 zatrud- nionego zł |
| 1955 | 96,9 | 840 | 81,4 | 220 |
| 1956 | 104,4 | „ | 87,7 | 222 |
| 1957 | 110,6 | „ | 92,9 | 237 |
| 1958 | 105,9 | „ | 89,0 | 261 |

a) Różnica pomiędzy wartością dostarczonych pracownikowi pasz a odpłatnością pracowników.

Kształtowanie się ogólnej wartości świadczeń gospodarstw w naturze na rzecz pracowników w poszczególnych latach w omawianym okresie, ilustruje tab. 5, natomiast ogólne zarobki pracowników PGR, a więc wynagrodzenie gotówkowe łącznie z wartością świadczeń w naturze w tymże okresie ilustruje tab. 6.

Udział części wynagrodzenia otrzymywanej w naturze w ogólnych zarobkach pracowników PGR był stosunkowo znaczny i kształtował się w poszczególnych latach następująco: 1955 r. — 18,3%, 1956 r. — 17,5%, 1957 r. — 18,6% i 1958 r. — 16,4%.

Wykazywał on więc lekką tendencję malejącą. Wynikało to z jednej strony z szybkiego tempa wzrostu płacy podstawowej (pieniężnej) oraz pewnej stabilizacji rozmiarów świadczeń gospodarstw w naturze z drugiej strony.

W dotychczasowym rachunku nie uwzględniliśmy wypłat na rzecz pracowników z funduszu zakładowego, wprowadzonego w PGR w roku gospodarczym 1957/58. Pierwsza wypłata z tego tytułu nastąpiła w roku 1958 i wyniosła w przeliczeniu na 1 zatrudnionego w stosunku rocznym 372 zł, w stosunku miesięcznym — 31 zł. Średnie zarobki ogółem w roku 1958 wyniosły zatem 1226+31=1257 zł.

Wskaźnik dynamiki zarobków w r. 1958 w stosunku do roku 1957 wynosi więc ostatecznie 111,0%.

Tabela 4

**Wysokość świadczeń na rzecz pracowników
w ziemi pod okopowe**

| Rok | Powierzchnia działek pracowniczych w tys. ha | 50% plonu ziemniaków w PGR w q na 1 ha | Zbiór w tys. ton | Cena zł za 1 t. | Wartość świadczeń gospodarstw na rzecz pracowników w ziemi pod okopowe w stosunku rocznym ^a | |
|------|--|--|------------------|-----------------|--|-----------------------|
| | | | | | ogółem w mln zł | na 1 zatrudnionego zł |
| 1955 | 67,0 | 40,0 | 268,0 | 850,9 | 228,0 | 617 |
| 1956 | 74,0 | 54,0 | 399,6 | 564,7 | 225,7 | 573 |
| 1957 | 78,8 | 51,0 | 401,9 | 699,9 | 281,3 | 717 |
| 1958 | 74,8 | 49,5 | 370,3 | 679,1 | 251,5 | 736 |

a) W rachunku tym pomija się z braku danych wartość ziemniaków, wydawanych przez gospodarstwa pracownikom, którzy rzekli się należnej im ziemi pod okopowe: do lipca 1957 r. po 0,5 q za 1 ar, od lipca 1957 r. do stycznia 1959 r. 50% plonu ziemniaków uzyskiwanego z 1 ara w gospodarstwie za każdy ar należnej pracownikowi ziemi. Są to jednak ilości nieznaczące i pominięcie ich nie zmienia w sposób istotny rachunku.

Tabela 5

Wartość świadczeń gospodarstw w przeliczeniu na 1 pracownika w stosunku rocznym (w złotych)

| Rok | W zbożu | W mleku | W grochu | W wyżywieniu stołówkowym | W paszy dla krów | W ziemi pod okopowe | Razem |
|------|---------|---------|----------|--------------------------|------------------|---------------------|-------|
| 1955 | 679 | 216 | 150 | 192 | 220 | 617 | 2 074 |
| 1956 | 799 | 223 | 150 | 192 | 222 | 573 | 2 159 |
| 1957 | 969 | 265 | 150 | 192 | 237 | 717 | 2 530 |
| 1958 | 746 | 326 | 150 | 192 | 261 | 736 | 2 411 |

Szybkie stosunkowo tempo wzrostu płac w PGR, zwłaszcza w latach 1957 i 1958 wynikało głównie ze zmian w umowach zbiorowych. Uchwałą Nr 231/57 Rady Ministrów w sprawie zmiany dotychczasowych warunków wynagrodzenia pracowników PGR osobowy fundusz płac na okres od 1 lipca 1957 r. do 30 czerwca 1958 r. zwiększony został o kwotę 250 mln zł. Decyzja ta miała przede wszystkim na celu zwiększenie wynagrodzeń dla pracowników najmniej zarabiających oraz dostosowanie zasad wynagradzania za pracę do nowych warunków organizacyjnych PGR.

Istotne zmiany zasad wynagrodzenia pracowników PGR nastąpiły z dniem 1 stycznia 1959 r. Wychodząc z założenia, że system świadczeń w naturze na rzecz pracowników nie spełnia roli bodźca ekonomicznego — część zarobku otrzymywana w naturze była całkowicie niezależna od wydajności pracy — UZP z dnia 23. XII. 1958 r. obowiązujący od dnia 1 stycznia 1959 r. znacznie ogranicza świadczenia w naturze, zastępując je wynagrodzeniem pieniężnym.

Z dotychczasowego systemu świadczeń utrzymane zostały następujące:
— prawo pracowników stale zatrudnionych, utrzymujących rodzinę, do 25 arów ziemi pod okopowe.

Tabela 6

Ogólne zarobki pracowników PGR

| Rok | Średnie miesięczne wynagrodzenie pieniężne | Wskaźnik dynamiki (łańcuchowy) % | Wartość świadczeń w naturze*) | Wskaźnik dynamiki (łańcuchowy) % | Wynagrodzenie ogółem zł | Wskaźnik dynamiki (łańcuchowy) |
|------|--|----------------------------------|-------------------------------|----------------------------------|-------------------------|--------------------------------|
| 1955 | 774 | — | 173 | — | 947 | — |
| 1956 | 849 | 109,7 | 180 | 104,0 | 1 029 | 108,7 |
| 1957 | 921 | 108,5 | 211 | 117,2 | 1 132 | 110,0 |
| 1958 | 1 025 | 111,3 | 201 | 95,3 | 1 226 | 108,3 |

*) Wg Wydz. Ek. Zarządu Gł. Zw. Zaw. Pracowników Rolnych wartość świadczeń w naturze w 1958 r. wynosiła średnio 173 zł (cyt. za K. Ratajczakiem op. cit. str. 45). K. Ratajczak natomiast na podstawie analogicznego rachunku otrzymał dla tego roku wielkość wynoszącą 151 zł (tamże str. 45).

— prawo do 10 arów ziemi pod okopowe pastewne dla pracowników, posiadających krowę.

Pracownicy, którzy zrzekli się przydzielonej im ziemi pod ziemniaki — zgodnie z nowym UZP — nie otrzymują już żadnego ekwiwalentu ani w ziemniakach ani w gotówce.

Robotnicy, którzy w chwili wejścia w życie nowego UZP posiadali krowę, zachowali to prawo w dalszym ciągu, ponosząc jednak pełną odpłatność za otrzymywane od gospodarstwa pasze. Jednakże z chwilą sprzedaży posiadanej krowy robotnik automatycznie traci prawo do kupna nowej; niedopuszczalna jest również w zasadzie zamiana posiadanej krowy na inną.

Nowy UZP znosząc większość świadczeń w naturze przyznaje jednakże pracownikom PGR prawo do zakupu w gospodarstwie określonych ilości zboża, grochu i mleka. Pracownicy płacą za te produkty aktualne ceny zbytu.

Podobnie, podniesiona została do wysokości kosztów własnych odpłatność za wyżywienie w stołówce.

Zachowane zostało także prawo pracowników do wytuczenia na własnej paszy w ciągu roku dwóch tuczników oraz utrzymywania 30 sztuk drobiu.

Nowy UZP wprowadza jednocześnie tzw. dodatek wyrównawczy wypłacany pracownikom na członków rodziny, na których pobierali zasiłek rodzinny. W stosunku miesięcznym dodatek ten wynosił:

- dla pracowników nie posiadających krowy, na drugiego i trzeciego członka rodziny po 45 zł i na następnych po 25 zł;
- dla pracowników posiadających krowę — na drugiego i następnych członków rodziny — po 25 zł.

UZP z 8 sierpnia 1960 r. zawęży następnie zasięg dodatku wyrównawczego wyłącznie do pierwszego i drugiego dziecka w wieku do 16 lat. Pracownicy nie posiadający krowy otrzymują po 45 zł na dziecko, pracownicy posiadający krowę — po 25 zł.

Dodatek wyrównawczy wypłacany jest przez gospodarstwo z osobowego funduszu płac.

UZP z 8 sierpnia 1960 r. nie wprowadza w zasadzie żadnych zmian w zakresie świadczeń w naturze, toteż zasady obowiązujące od 1 stycznia 1959 r. stosowane są w PGR do 30 czerwca 1963 r.¹⁾

Jak kształtowała się w przybliżeniu w latach 1959—1962 wartość świadczeń gospodarstw na rzecz pracowników, realizowanych od 1959 r. już tylko pod postacią ziemi pod okopowe, przedstawia tab. 7.

Wypłaty z funduszu zakładowego w tym okresie kształtowały się w przeliczeniu

¹⁾ Z dniem 1 lipca 1963 r. wprowadzono nowe zasady wydawania mleka pracownikom PGR.

Tabela 7

Wartość świadczeń gospodarstw PGR na rzecz pracowników w latach 1959—1962

| Rok | Powierzchnia działek pracowniczych w tys. ha | 50% plonu ziemniaków w PGR w q na 1 ha | Zbiór w tys. ton | Cena zł za 1 t. | Wartość świadczeń na rzecz pracowników w ziemi pod okopowe w stosunku rocznym | |
|------|--|--|------------------|-----------------|---|-----------------------|
| | | | | | ogółem w mln zł | na 1 zatrudnionego zł |
| 1959 | 59,9 | 59,0 | 353,4 | 663,6 | 234,5 | 741 |
| 1960 | 60,4 | 58,0 | 350,3 | 669,2 | 234,4 | 766 |
| 1961 | 61,5 | 61,2 | 376,4 | 680,1 | 256,0 | 805 |
| 1962 | 61,2 | 60,5 | 370,3 | 685,8 | 254,0 | 806 |

na 1 zatrudnionego w stosunku rocznym następująco: 1959 r. — 518 zł, 1960 r. — 565 zł, 1961 r. — 761 zł, 1962 r. — 481 zł.

Plące podstawowe w tym okresie kształtowały się również przede wszystkim w wyniku zmian w umowach zbiorowych. W związku z wprowadzeniem nowego UZP i zmianą zasad wynagradzania pracowników PGR podniesiony został uchwałą Nr 504/58 KERM osobowy fundusz płac. Wzrost w okresie od 1 stycznia do 30 czerwca 1959 r. wyniósł 404 mln zł. Decyzja ta została podjęta w związku z ograniczeniem świadczeń w naturze. Uchwałą 347/59 KERM z dnia 29 lipca 1959 r. zwiększony został fundusz płac na rok gospodarczy 1959/60 o kwotę 46,6 mln zł, z przeznaczeniem na wynagrodzenie stażystów.

Ogólne zarobki pracowników PGR w całym okresie badanym, ich dynamikę i strukturę przedstawiają tabele 8 i 9.

Z kolei podejmujemy próbę szacunku całkowitych dochodów pracowników PGR. W tym celu przeprowadziliśmy rachunek pełnych korzyści z utrzymywania krowy oraz z działek użytkowanych przez pracowników.

Tabela 8

Dynamika ogólnych zarobków pracowników PGR

| Rok | Srednie miesięczne wynagrodzenie pieniężne zł | Wskaźnik dynamiki (łańcuchowy) % | Wartość świadczeń w naturze zł | Wskaźnik dynamiki (łańcuchowy) % | Wypłaty z funduszu zakładowego zł | Wskaźnik dynamiki (łańcuchowy) % | Wynagrodzenie ogółem zł | Wskaźnik dynamiki (łańcuchowy) % |
|------|---|----------------------------------|--------------------------------|----------------------------------|-----------------------------------|----------------------------------|-------------------------|----------------------------------|
| 1955 | 774 | — | 173 | — | — | — | 947 | — |
| 1956 | 849 | 109,7 | 180 | 104,0 | — | — | 1029 | 108,7 |
| 1957 | 921 | 108,5 | 211 | 117,2 | — | — | 1132 | 110,0 |
| 1958 | 1025 | 111,3 | 201 | 95,3 | 31 | — | 1257 | 111,0 |
| 1959 | 1180 | 115,1 | 62 | 30,8 | 43 | 138,7 | 1285 | 102,2 |
| 1960 | 1282 | 108,6 | 64 | 103,2 | 47 | 109,3 | 1393 | 108,4 |
| 1961 | 1328 | 103,6 | 67 | 104,7 | 63 | 134,0 | 1458 | 104,7 |
| 1962 | 1355 | 102,0 | 67 | 100,0 | 40 | 63,5 | 1462 | 100,3 |

Tabela 9

Struktura procentowa zarobków pracowników PGR w latach 1955—1962

| Rok | Zarobki ogółem | W tym: | | |
|------|----------------|------------------------------------|-----------------------|--------------------------------|
| | | podstawowe wynagrodzenie pieniężne | świadczenia w naturze | wypłaty z funduszu zakładowego |
| 1955 | 100 | 81,7 | 18,3 | — |
| 1956 | 100 | 82,5 | 17,5 | — |
| 1957 | 100 | 81,4 | 18,6 | — |
| 1958 | 100 | 81,5 | 16,0 | 2,5 |
| 1959 | 100 | 91,8 | 4,8 | 3,4 |
| 1960 | 100 | 92,0 | 4,6 | 3,4 |
| 1961 | 100 | 91,1 | 4,6 | 4,3 |
| 1962 | 100 | 92,7 | 4,6 | 2,7 |

Poza rachunkiem naszym pozostają jednak nadal korzyści wynikające z chowu tuczników (2 sztuki) oraz do 30 sztuk drobiu. Ponadto pracownik PGR korzysta:

- w zasadzie z bezpłatnego mieszkania. Odpłatność wynosi 0,75 zł miesięcznie za 1 izbę,
- ze środków lokomocji, dostarczanych nieodpłatnie przez gospodarstwo w określonych przypadkach.

Do obliczenia korzyści, jakie dają pracownikowi uprawnienia do utrzymywania krowy posłużyliśmy się rachunkiem przeprowadzonym przez Ministerstwo Rolnictwa (patrz aneks). Na gruncie tych wyliczeń przedstawiamy w tab. 10 dynamikę dochodów z krów pracowniczych, czerpanych przez pracowników PGR.

Dla wyliczenia pełnego dochodu z działek pracowniczych pod okopowe przyjęliśmy założenie, że plony ziemniaków (netto¹) uzyskiwane na działkach są takie jak w gospodarce chłopskiej, natomiast koszty robocizny (własnej) kształtowały się przeciętnie na poziomie ok. 2000 zł na 1 ha².

Tabela 10

Dochody czerpane przez pracowników PGR z utrzymywanych krów

| Rok | Ilość krów w posiadaniu pracowników w tys. szt. | Dochód z 1 krowy w stosunku rocznym zł | Dochód z krów pracowniczych w stosunku rocznym | |
|------|---|--|--|-----------------------|
| | | | ogółem mln zł | na 1 zatrudnionego zł |
| 1955 | 96,9 | 4,196 | 406,6 | 1100 |
| 1956 | 104,4 | „ | 438,1 | 1111 |
| 1957 | 110,6 | „ | 464,1 | 1182 |
| 1958 | 105,9 | „ | 444,4 | 1301 |
| 1959 | 87,5 | „ | 367,2 | 1161 |
| 1960 | 81,0 | 3,276 | 265,4 | 867 |
| 1961 | 72,2 | 3,276 | 236,5 | 743 |
| 1962 | 63,9 | 3,276 | 209,3 | 664 |

¹) Pomniejszone o ilość sadzeniaków — 20 q na 1 ha.

²) Wyszacowano na podstawie normatywów pracy (instrukcja do planu gospod.-finansowego PGR 1951 r.), przyjmując średnią stawkę godzinową w PGR — 7 zł.

Tabela 11

Dochód czysty z działek pracowniczych

| Rok | Plon ziemniaków w gospodarce chłopskiej q | Plon netto q | Powierzchnia działek pracowniczych w tys. ha | Zbiór netto w tys. ton | Cena zł za 1 t | Wartość w mln zł | Koszty robocizny w mln zł | Dochód czysty z działek w stosunku rocznym | |
|------|--|-----------------|--|------------------------|----------------|------------------|---------------------------|--|-----------------------|
| | | | | | | | | ogółem mln zł | na 1 zatrudnionego zł |
| 1955 | 101 | 81 | 67,0 | 542,7 | 850,9 | 461,8 | 134,0 | 327,8 | 887 |
| 1956 | 142 | 122 | 74,0 | 902,8 | 564,7 | 509,8 | 148,0 | 361,8 | 918 |
| 1957 | 128 | 108 | 78,8 | 851,0 | 699,9 | 595,6 | 157,6 | 438,0 | 1 116 |
| 1958 | 128 | 108 | 74,8 | 807,8 | 679,1 | 548,6 | 149,6 | 399,0 | 1 168 |
| 1959 | 128 | 108 | 59,9 | 646,9 | 663,6 | 429,3 | 119,8 | 309,5 | 978 |
| 1960 | 132 | 112 | 60,4 | 676,5 | 669,2 | 452,7 | 120,8 | 331,9 | 1 085 |
| 1961 | 162 | 142 | 61,5 | 873,3 | 680,1 | 593,9 | 123,0 | 470,9 | 1 480 |
| 1962 | 130 | 110 | 61,2 | 673,2 | 685,8 | 461,7 | 122,4 | 339,3 | 1 077 |

Kształtowanie się całkowitych dochodów¹ pracowników PGR w latach 1955—1962 przedstawia tab. 12.

Tabela 12

Całkowite dochody pracowników PGR

| Rok | Średnie miesięczne wynagrodzenie pieniężne zł | Wypłaty z funduszu zakładowego zł | Wartość naturalii ^a zł | Dochód z ziemi zł | Dochód z chowu krów zł | Całkowity dochód w stosunku miesięcznym zł | Wskaźnik dynamiki (łańcuchowy) % |
|------|---|-----------------------------------|-----------------------------------|-------------------|------------------------|--|----------------------------------|
| 1955 | 774 | — | 103 | 74 | 92 | 1 043 | — |
| 1956 | 849 | — | 114 | 76 | 93 | 1 132 | 108,2 |
| 1957 | 921 | — | 131 | 93 | 99 | 1 244 | 109,9 |
| 1958 | 1 025 | 31 | 118 | 97 | 108 | 1 379 | 110,9 |
| 1959 | 1 180 | 43 | — | 81 | 97 | 1 401 | 101,6 |
| 1960 | 1 282 | 47 | — | 90 | 72 | 1 491 | 106,4 |
| 1961 | 1 328 | 63 | — | 123 | 62 | 1 593 | 106,8 |
| 1962 | 1 355 | 40 | — | 90 | 55 | 1 540 | 96,7 |

a) bez dochodów z ziemi i chowu krów.

Dla porównania poziomu oraz dynamiki płac w PGR z płacami w innych działach gospodarki narodowej zestawiliśmy z płacami PGR płace różnych działów, w których poza przemysłem „ogółem”, zarobki kształtują się dotąd stosunkowo najniżej.

¹) Bez dochodów z chowu tuczników i drobiu. Częściowo znajdują one wyraz w dochodach z ziemi i z chowu krów, ujmowanych w tym rachunku w całości (bez odliczania ilości skarmianych przez inwentarz).

Tabela 13

Płace w PGR i innych działach gospodarki narodowej w latach 1955—1962

| Rok | Przeciętne płace miesięczne w zł | | | | | |
|------|----------------------------------|-----------------|-----------------------|--------------------|-----------|-----------------------|
| | PGR ^a | Przemysł ogółem | Przemysł włókienniczy | Przemysł spożywczy | Leśnictwo | Oświata nauka kultura |
| 1955 | 947 | 1 183 | 903 | 1 000 | 714 | 976 |
| 1956 | 1 029 | 1 320 | 1 053 | 1 116 | 812 | 1 060 |
| 1957 | 1 132 | 1 578 | 1 190 | 1 291 | 935 | 1 230 |
| 1958 | 1 226 | 1 667 | 1 272 | 1 386 | 1 023 | 1 308 |
| 1959 | 1 242 | 1 782 | 1 484 | 1 462 | 1 092 | 1 462 |
| 1960 | 1 346 | 1 821 | 1 526 | 1 516 | 1 176 | 1 494 |
| 1961 | 1 395 | 1 872 | 1 564 | 1 556 | 1 238 | 1 554 |
| 1962 | 1 422 | 1 911 | 1 597 | 1 619 | 1 312 | 1 629 |

^a Z naturaliami, bez wypłat z funduszu zakładowego.

Tabela 14

Dynamika płac w PGR i innych działach gospodarki narodowej

| Rok | PGR | Przemysł ogółem | Przemysł włókienniczy | Przemysł spożywczy | Leśnictwo | Oświata nauka kultura |
|-----|-----|-----------------|-----------------------|--------------------|-----------|-----------------------|
|-----|-----|-----------------|-----------------------|--------------------|-----------|-----------------------|

Wskaźnik dynamiki łańcuchowy

(rok wyjściowy 1955)

| | | | | | | |
|------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|
| 1956 | 108,7 | 111,6 | 116,6 | 111,6 | 113,7 | 108,6 |
| 1957 | 110,0 | 119,5 | 113,0 | 115,7 | 115,1 | 116,0 |
| 1958 | 108,3 | 105,6 | 106,9 | 107,4 | 109,4 | 106,3 |
| 1959 | 101,3 | 106,9 | 116,7 | 105,5 | 106,7 | 111,8 |
| 1960 | 108,4 | 102,2 | 102,8 | 103,7 | 107,7 | 102,2 |
| 1961 | 103,6 | 102,8 | 102,5 | 102,6 | 105,3 | 104,0 |
| 1962 | 101,9 | 102,1 | 102,1 | 104,0 | 106,0 | 104,8 |

Wskaźnik dynamiki

(rok 1955 = 100)

| | | | | | | |
|------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|
| 1955 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 |
| 1956 | 108,7 | 111,6 | 116,6 | 111,6 | 113,7 | 108,6 |
| 1957 | 119,5 | 133,4 | 131,8 | 129,1 | 131,0 | 126,0 |
| 1958 | 129,5 | 140,9 | 140,9 | 138,6 | 143,3 | 134,0 |
| 1959 | 131,2 | 150,6 | 164,3 | 146,2 | 152,9 | 149,8 |
| 1960 | 142,1 | 153,9 | 169,0 | 151,6 | 164,7 | 153,1 |
| 1961 | 147,3 | 158,2 | 173,2 | 155,6 | 173,4 | 159,2 |
| 1962 | 150,2 | 161,5 | 176,9 | 161,9 | 183,8 | 166,9 |

Jak widać, poza leśnictwem poziom płac pracowników PGR kształtował się najniżej, przy czym różnice w stosunku do zarobków w innych działach pogłębiły się jeszcze z biegiem czasu.

Oznacza to, że dynamika płac w PGR była dotąd również na ogół słabsza aniżeli w innych działach.

Wolniejszym tempem charakteryzował się zwłaszcza wzrost płac w PGR na początku badanego okresu, w latach 1956 i 1957. Natomiast w pozarolniczych działach gospodarki, w szczególności zaś w przemyśle „ogółem” w latach tych nastąpił największy wzrost płac. Niewielkie przyspieszenie tempa wystąpiło w PGR w okresie późniejszym, zwłaszcza w roku 1960. W tym też czasie nieznacznie zmniejszył się w porównaniu z przemysłem „ogółem” dystans w poziomie płac w PGR, aczkolwiek znaczne różnice utrzymały się nadal. W tym miejscu mogłoby powstać jednak pytanie, czy takie same różnice zachodzą również w poziomie płac realnych pomiędzy PGR i nierolniczymi działami gospodarki? Czy bliskość rynku wiejskiego nie wpływa na potaniecie kosztów utrzymania (tańsze produkty żywnościowe), a tym samym na szybszy relatywny wzrost płac realnych pracowników PGR? Odpowiedź na te pytania wymaga jednakże odrębnych badań i opracowań.

Tabela 15

Plące w niektórych działach gospodarki narodowej w procentach średnich płac w PGR

| Rok | PGR | Przemysł ogółem | Przemysł włókienniczy | Przemysł spożywczy | Leśnictwo | Oświata nauka kultura |
|------|-----|-----------------|-----------------------|--------------------|-----------|-----------------------|
| 1955 | 100 | 124,9 | 95,4 | 105,6 | 75,4 | 103,1 |
| 1957 | 100 | 139,3 | 105,1 | 114,0 | 82,6 | 108,7 |
| 1960 | 100 | 135,3 | 113,4 | 112,6 | 87,4 | 111,0 |
| 1962 | 100 | 134,4 | 112,3 | 113,9 | 92,3 | 114,6 |

ANEKS

Dla wykazania korzyści wynikających z uprawnienia pracownika do utrzymywania krowy przedstawiamy rachunek przeprowadzony przez Ministerstwo Rolnictwa. W rachunku przyjęto założenie, że średnia mleczność krów pracowniczych wynosi 3 000 l mleka rocznie, średnia waga przychówka — ok. 35 kg.

Wpływy w stosunku rocznym wynoszą zatem:

| | |
|------------------------------|--------------------------|
| 3000 l mleka | 7 368,— zł |
| 35 kg żywca cielęcego a 9 zł | 315,— zł |
| | <u>Razem: 7 683,— zł</u> |

Koszty natomiast kształtują się w przybliżeniu następująco:

| | |
|---|---|
| Odpłatność pracowników za pasze | — 1 800 zł; do r. 1959 — 900 zł |
| Koszty robocizny | — 936 „ |
| Amortyzacja | — 187 „ |
| Ubezpieczenie (3,5% od 7 000 zł) | — 245 „ |
| Zakup pasz treściwych (4,3 q a 230 zł) | — 989 „ |
| Koszty robocizny przy uprawie buraków pastewnych na działce | — 250 „ |
| | <u>Razem: 4 327 zł; do r. 1959 — 3 487 zł</u> |

Koszty robocizny wyliczono następująco:

| | |
|-------------------------------|----------------------|
| Za udój mleka 3 000 l × 16 gr | — 480 zł |
| Obsługa 365 dni × 1,25 zł | — 456 zł |
| | <u>Razem: 936 zł</u> |

Dla wyliczenia amortyzacji przyjęto wartość początkową 7 000 zł, wartość sztuki wybrakowanej 5 500 zł, okres eksploatacji 8 lat.

Zysk pracownika wynosi zatem ¹:

| | |
|--------|------------------------|
| Wpływy | 7 683 zł |
| Koszty | <u>4 327 zł</u> |
| Zysk | <u><u>3 276 zł</u></u> |

Do roku 1959 zysk ten kształtował się znacznie wyżej:

| | |
|--------|------------------------|
| Wpływy | 7 683 zł |
| Koszty | <u>3 487 zł</u> |
| Zysk | <u><u>4 196 zł</u></u> |

¹ K. Ratajczak (op. cit. str. 36) przyjmując średnią mleczność krów pracowniczych na poziomie 2 500 l, koszty utrzymania krów natomiast sprowadzając do odpłatności pracowników za otrzymywane od gospodarstwa pasze i pastwiska (1 800 zł w skali rocznej) oblicza pełny dochód pracownika z tytułu utrzymania krowy na poziomie 4 450 zł. Z jednej strony autor ten niewątpliwie zaniża średnią mleczność krów pracowniczych, która kształtuje się niewątpliwie powyżej przeciętnie uzyskiwanej mleczności w PGR, pomija również wartość przychówka, z drugiej strony w rachunku kosztów nie uwzględnia kosztów związanych z zakupem pasz treściwych, amortyzacji, ubezpieczenia oraz kosztów robocizny (własnej), które w sumie stanowią znacznie więcej (ok. 2 600 zł) aniżeli odpłatność pracowników za zakupywane w gospodarstwie pasze i pastwiska.